

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2020.53.362>

УДК 331.91:314.15](477)-027.575

JEL: F22, F24, J61, N34

Курбет О.П., кандидат економічних наук
науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4519-0552>
ResearcherID: I-9104-2018
e-mail: Kurbet@nas.gov.ua

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: РИСИ ТА ОСОБЛИВОСТІ¹

Мета статті полягає в узагальненні ознак та особливостей трудової міграції за роки незалежності України, а також порівнянні основних показників зовнішньої трудової міграції та міжнародної міграції з України загалом. На початку 1990-х років почав реалізовуватися сформований впродовж радянських часів еміграційний потенціал, який зокрема проявився у найбільшому за обсягами видом міграції – трудовій. Так звана четверта хвиля еміграції, попри здобуту державну незалежність, зберегла масовий характер. Трудові міграційні потоки формувалися переважно західними регіонами, у той час як основними донорами міжнародних мігрантів були м. Київ та східні регіони. Значно урізноманітнилися географічні вектори спрямування мігрантів порівняно з попередніми хвилями, переважно до країн з вищим рівнем життя та країн близького зарубіжжя. Найпривабливішими для трудових мігрантів були Італія, Чеська Республіка та Польща, а для міжнародних загалом – США, Ізраїль та Німеччина. У обох випадках серед лідерів продовжує залишатись Російська Федерація. Для обсягів приватних грошових переказів характерним є постійне зростання. Більш відчутними стають їхня роль в економіці країни та відрив від обсягів прямих іноземних інвестицій. Однак невтішною тенденцією залишається

¹ Публікацію підготовлено за результатами виконання НДР «Еволюція зовнішньоекономічних зв'язків України (друга половина XVII – початок XXI ст.)» (№ ДР 0116U004418) та за сприяння стипендії Президента України для молодих вчених.

© Курбет О.П., 2020

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2020. Вип. 53

переважне «проїдання» цих надходжень. Ключовими мотивами міграції стали покращення добробуту, зростання рівня заробітку, пошук шляхів самореалізації та соціального комфорту. Останніми роками до чинників додалися ситуація на світовому ринку праці, безвізовий режим, а також політичні мотиви, пов'язані з військовою агресією на Сході країни та анексією Криму Російською Федерацією. Освітній рівень трудових мігрантів мав хвилеподібну динаміку – високі показники до середини 1990-х, їхнє зниження до кінця 1990-х, коли трудова міграція охопила ширші верстви населення, та зростання частки високоосвічених мігрантів ближче до 2010-х. Впродовж усього періоду продовжується виїзд інтелектуалів за кордон, інтелектуальна міграція набуває нових рис, формуючи, зокрема, клас молодих мігрантів-інтелектуалів галузі ІТ. Зважаючи на неминучість міграції у сучасному світі, пропонується зосереджувати державну політику на пом'якшенні можливих негативних наслідків, зменшенні масштабів незворотної міграції, формуванні сприятливого економічного, соціального та політичного клімату для забезпечення можливості максимального прояву позитивних результатів міграції.

Ключові слова: міграція, міжнародна міграція, трудова міграція, грошові перекази, мотиви міграції, інтелектуальна міграція, працівники-мігранти.

Kurbet O.

INTERNATIONAL LABOUR MIGRATION FROM INDEPENDENT UKRAINE: FEATURES AND PECULIARITIES

The purpose of this article is to summarize the main features and peculiarities of external labour migration during the independence period of Ukraine, as well as to compare the main indicators of labour migration to international migration ones. The emigration potential that had formed during the Soviet era began to realize in the early 1990s. In particular, it manifested in the largest by volume type of migration, in labour one. The so-called fourth wave of emigration remained massive, despite gaining state independence. Labour migration flows were formed mainly by the western regions, while the main donors of international migrants were Kyiv and the eastern regions. The migration vectors had diversified significantly compared to previous waves. The main destination countries were countries with a higher standard of living and neighbouring ones. Italy, the Czech Republic and Poland were the most attractive countries for migrant workers. Meanwhile, the United States, Israel and Germany were the most attractive for international migrants in general. In both

cases, the Russian Federation has continued to be among the leaders of destination countries. The main feature of private remittances was a constant growth of their volume. Their role in Ukraine's economy as much as the gap with foreign direct investments becomes more significant. However, the predominant «eating» of these remittances remains the disappointing trend. Improving welfare, increasing earnings, finding ways of self-fulfilment and raising the level of social comfort became key migration motives. In recent years, the situation on the world labour market, the visa-free regime along with political motives connected to military aggression in the east of Ukraine and annexation of Crimea by the Russian Federation have also become migration factors. The educational level of migrant workers was wave-like. It was high until the mid-1990s, declined by the end of the 1990s and then increased, along with the share of highly educated migrants, closer to the 2010s. Throughout the independence period, the departure of intellectuals abroad continues, intellectual migration acquires new features, forming, in particular, a class of young migrant intellectuals in the IT industry. Migration is unavoidable in the modern world. Considering this fact, we propose to focus public policy on mitigating potential consequences, reducing irreversible migration, along with creating favourable economic, social and political conditions to maximize the results.

Keywords: migration, international migration, labour migration, personal remittances, migration motives, intellectual migration, migrant workers.

*Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави.
Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повернутися у свою країну.
(Загальна декларація прав людини, стаття 13 [1])*

Постановка проблеми. Одним із ключових факторів формування сучасного глобалізованого світу є міграція, масштаби якої постійно зростають. За оцінками ООН, у 2019 р. у світі налічувалось 272 млн мігрантів, що на 51 млн більше порівняно з 2010 р., і на 99 млн – порівняно з 2000 р. Зростає і частка мігрантів у загальній чисельності населення світу. Якщо у 2000 та 2010 рр. вона становила 2,8% та 3,2% відповідно, то у 2019 р. сягнула 3,5% [2, с. 22]. 3-поміж усіх видів міграції найбільш масштабною є трудова – близько 2/3 загальної чисельності. Станом на 2015 р. у світі налічувалося близько 150,3 млн трудових мігрантів [3].

В Україні явище зовнішньої трудової міграції набуло значного поширення на початку 1990-х років і нині перебуває під пильною увагою сучасних дослідників та ЗМІ. Актуальність міграційних досліджень посилюється впливом трудової міграції як на мігрантів та їхні родини, так і на економічний стан регіонів походження трудових мігрантів та економіку країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Посилену зацікавленість наукової спільноти до проблем міграції засвідчує одна з останніх публікацій, у якій йдеться про «прискорене зростання обсягу міграційних досліджень за останні 30 років». Група дослідників університету ім. Еразма Роттердамського (Нідерланди) на основі бібліометричного аналізу 40 журналів та 4 серій книг виданих англійською мовою визначила так званий академічний пейзаж галузі еміграційних досліджень. Зокрема, встановлено, що дослідницький інтерес до питань «хто?» і «що?» перенісся до питань «як?» і «чому?» [4].

Розробкою проблем міграції в Україні займаються науковці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАНУ, Інституту регіональних досліджень ім. М.І.Долішнього НАНУ, Інституту економіки та прогнозування НАНУ, Національного інституту стратегічних досліджень. У фокусі уваги сучасних дослідників міграції перебувають такі проблеми: трудова міграція українського населення [5, 6], міжнародна міграція з часів незалежності [7], аналіз міграційного виміру українського суспільства [8] та наслідків трудової міграції українців [9] міграційні потоки між країнами ЄС та Україною [10, 11], регулювання міграційних процесів та міграційна політика [12, 13], грошові перекази мігрантів та їхнє соціально-економічне значення [14], трудова міграція українців у контексті впливу на формування соціального капіталу [15, с. 144–148], причини і наслідки висококваліфікованої та інтелектуальної міграції [16–18] та ін.

Мета статті полягає в узагальненні основних ознак та особливостей трудової міграції за роки незалежності України, а також порівнянні основних показників зовнішньої трудової міграції та міжнародної міграції з України загалом.

Основними, і водночас найбільш достовірними, джерелами статистичних даних стосовно зовнішньої трудової міграції з України є обстеження домогосподарств Державної служби статистики України (раніше – Державного комітету статистики України), проведені у 2008, 2012 та 2017 рр. [20–22]. Держстат публікує й офі-

ційні дані стосовно міжнародної (міждержавної) міграції [19]. З 2014 р. Державна міграційна служба України щорічно публікує «Міграційний профіль України», який є результатом збору, узагальнення та аналізу статистичної інформації з усіх сфер діяльності, які можуть впливати на стан міграційних процесів у державі. Важливі дані стосовно міграції містять банки даних та регулярні публікації авторитетних міжнародних організацій, як-то Міжнародна організація з міграції та Світовий банк.

Центральними категоріями дослідження є «трудова міграція» та «міжнародна (міждержавна) міграція», що потребує певних методологічних уточнень згідно з означеними джерелами статистичної інформації. До трудових мігрантів зараховано громадян України працездатного віку, які працювали чи шукали роботу за кордоном у визначені за методологією обстежень домогосподарств періоди (до них не зараховувалися прикордонні маятникові міграції) [20–22]. Відомості про кількість вибулих міжнародних мігрантів Держстат формує на підставі щорічної статистичної розробки даних відомостей про зняття з реєстрації місця проживання фізичних осіб, які надійшли від органів реєстрації. Відповідно міграційний приріст населення України визначається як різниця між кількістю прибулих на дану територію та кількістю вибулих за її межі [19].

Виклад основного змісту дослідження. *Передумови формування еміграційного потенціалу.* У другій половині ХХ ст. економічна модель СРСР, у межах якої розвивалося господарство України, не передбачала можливості включення робочої сили в міжнародний ринок праці. Натомість працездатне населення розглядалося як трудові ресурси, що підлягають централізованому розподілу. Економічним підґрунтям радянської політики переміщення трудових ресурсів було нарощення економічного потенціалу, що потребувало заселення віддалених територій (переважно східних), залучення трудових ресурсів країни до великомасштабних будов союзного значення та розбудови індустріальних районів СРСР (організовані набори робочої сили). В умовах низького рівня та незадовільної якості життя переважної більшості радянських людей інструментами заохочення до добровільного переселення стали: вища заробітна плата, надання житла, можливість здобуття освіти тощо. Широко застосовувалося обов'язкове скерування випускників середніх професійно-технічних та вищих закладів освіти на роботу з урахуванням

союзних потреб, незалежно від поточного місця проживання випускника та його побажань.

Ідеологічна складова міграційної політики Радянського союзу перетворила його на великий шейкер, що перемішував та розмивав національну ідентичність народів, які мали нещастя проживати на територіях, що входили до його складу. Своїм зворотним ефектом така політика мала посилення зацікавленості життям українців за кордоном і зв'язками з діаспорою, формувала неекономічні мотиви міграції.

Таким чином, з другої половини ХХ ст. закладалися передумови формування значного еміграційного потенціалу та чинники перетворення України на країну-експортера трудових ресурсів. Серед таких – високий професійний рівень та готовність до зміни місця проживання молодих фахівців, зростаючий запит на покращення умов життя та праці в умовах обмеження вільного переміщення.

Обсяги міграції. Попри здобуту державну незалежність, четверта хвиля міграції українців зберегла масовий характер, притаманний попереднім трьом. Загальний стан відтоку населення з України, згідно офіційних статистичних даних, зображено на рис. 1.

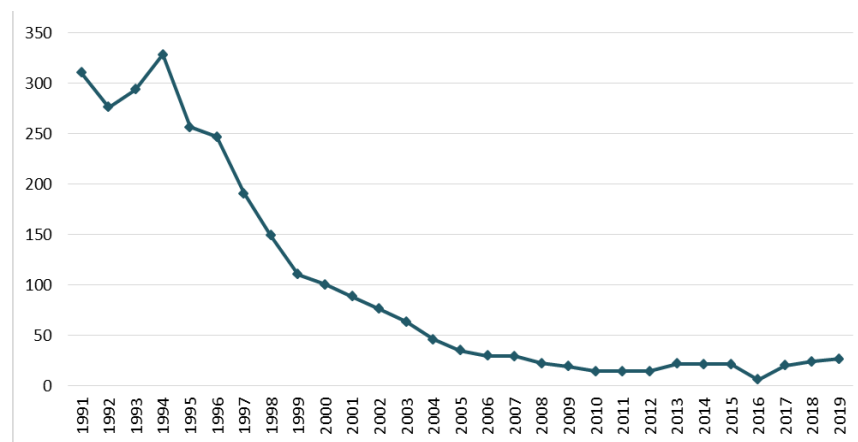

Рис. 1. Кількість вибулих міждержавних мігрантів (1991–2019), тис. осіб

Примітка: складено автором за даними Державної служби статистики України [19].

Як бачимо, найбільш піковими у плані відтоку населення були перші роки незалежності. В першу чергу це пов'язано зі значною міграційною активністю між колишніми союзними республіками. Втім, повноти картині додають дані про міграційний приріст населення України (рис. 2).

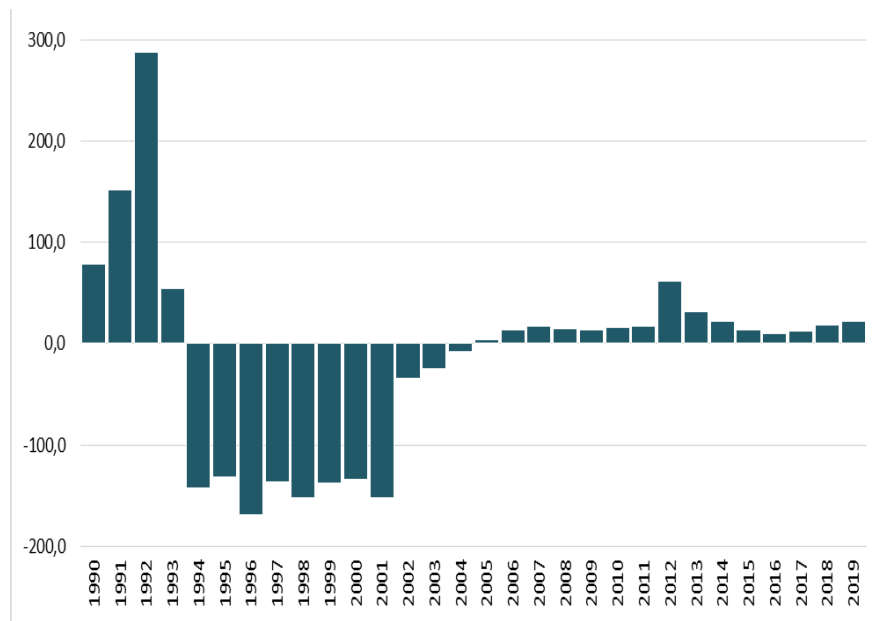

Рис. 2. Сальдо міграції України (1990–2019), тис. осіб

Примітка: складено автором за даними Державної служби статистики України [19].

Попри найбільшу кількість вибулих міждержавних мігрантів зареєстровану у перші роки незалежності, міграційний приріст до 1994 р. був додатним. Пікового значення він досягнув у 1992 р. і становив більше 287 тис. осіб. Високий показник міграційного приросту на початку 1990-х частково пояснюється хвилею повернення українців до Вітчизни з колишніх республік щойно занепамого Радянського союзу. Зокрема, на рідні землі почали повертатися кримські татари, депортовані у 1940-х роках.

У наступний період, з поглибленням кризових явищ та скороченням обсягів міграції з України до колишніх радянських республік, спостерігається чітка тенденція від'ємного міграційного

сальдо – обсяги відпливу українців за кордон перевершували обсяги припливу. Почавшись у 1994 р., така ситуація змінилася лише у 2005 р., коли сальдо міграції знову стало додатним. Проте, на відміну від початку 1990-х років, для третього періоду характерний порівняно незначний міграційний приріст – в середньому 13–16 тис. осіб і трохи більше 60 тис. осіб у найбільш піковий 2012 р. Загалом з 2002 р. спостерігається тенденція до зменшення показника вибуття міждержавних мігрантів.

Згідно обстежень домогосподарств [20–22] кількість трудових мігрантів у 2005–2008 рр. становила 1,5 млн осіб (або 5,1% населення України працездатного віку), у 2010–2012 рр. – 1,2 млн осіб (4,1% відповідно), у 2015–2017 рр. – 1,3 млн осіб. Переважна більшість трудових мігрантів працювали. Зокрема у 2010–2012 рр. лише 1,8% від загальної кількості трудових мігрантів за кордоном перебували у пошуках роботи.

При цьому, дозвіл на проживання та працевлаштування мали 31,7% трудових мігрантів у 2005–2008 рр., 38,7% – у 2010–2012 рр. та 38,1% – у 2015–2017 рр. Тимчасову реєстрацію отримали 39,3%, 23,7% та 13,8% відповідно. Дозвіл на роботу мали 12,8% у 2010–2012 рр. та 19,9% у 2015–2017 рр. І все ж значна частка трудових мігрантів не мала офіційного статусу – 23,2%, 16,7% та 17,9% відповідно. Нині, за різними підрахунками, загальна чисельність трудових мігрантів, які одночасно працюють за кордоном, оцінюється від 1,5 до 5 млн осіб. Фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАНУ, зауважуючи можливі недоліки підрахунків, найбільш імовірною цифрою називають близько 3 млн осіб [5, с. 316].

Джерела міграції. За доступними офіційними даними, найбільшими джерелами міжнародних потоків міграції у період 2002–2012 рр. незмінно були м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Луганська області та АР Крим. Ці регіони формували близько 50% міграційного потенціалу країни. З 2014 р. дані офіційної статистики наводяться без урахування частини зони проведення АТО та ООС, а також АР Крим, що пов'язано з анексією Криму Російською Федерацією та військовим конфліктом на Сході України. Звідси і різке скорочення чисельності міждержавних мігрантів з Луганської та Донецької областей і повна відсутність даних по Криму та Севастополю. Починаючи з 2013 р., до основних джерел міграції додаються Одеська, Закарпатська, Запорізька, Львівська та Рівненська області [19] (рис. 3).

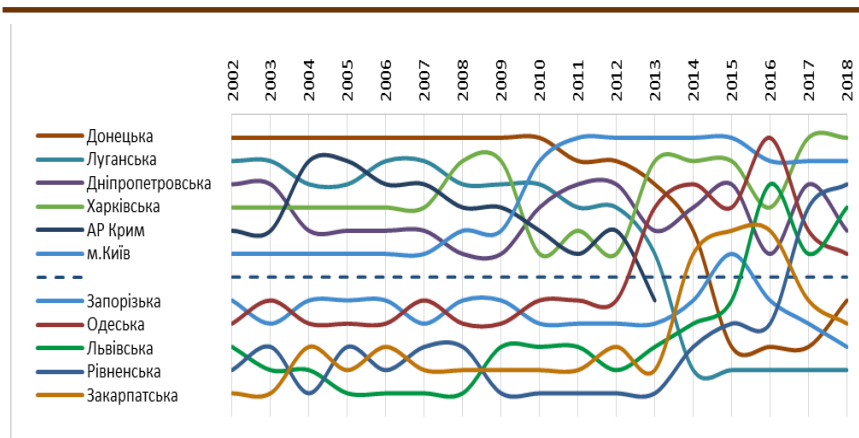

Рис. 3. Топ-6 регіонів-донорів мігрантів з України (2002–2018)
 Примітка: складено автором за даними Державної служби статистики України [19]. Рейтинг регіонів сформований у порядку спадання за кількістю міждержавних мігрантів, які вибули з регіону. Конкретному місцю в рейтингу відповідають лише верхні шість позицій на графіку щорічно. Пунктирна лінія відділяє їх від регіонів, які входять до топ-6 в інші роки.

Відмінну ситуацію спостерігаємо з джерелами міграції трудової. За результатами обстежень, регіони України було класифіковано за якісними характеристиками (табл. 1).

До зовнішніх трудових міграційних потоків з перших років незалежності найбільшою мірою були залучені західні прикордонні регіони України. Своєю чергою, найбільшим донором трудових мігрантів, за результатами 2008 та 2012 рр., була Закарпатська область – понад 30% та понад 20% відповідно. Загалом у 2017 р. 69% трудових мігрантів були із західних регіонів. Однак, порівняно із даними 2012 р., частка трудових мігрантів із центральних та південних регіонів помітно зросла, що свідчить про певне вирівнювання міграційної мобільності [23, с. 77]. А от м. Київ, яке входить до регіонів з найвищими обсягами міждержавної міграції, має дуже низький рівень участі саме у трудових міграціях.

Таблиця 1

Групування регіонів за рівнем участі в трудових міграціях

Роки	Рівень участі населення у трудовій міграції				
	дуже високий	високий	середній	низький	дуже низький
2005–2008	Закарпатська, Чернівецька	Івано-Франківська, Львівська, Волинська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська	Рівненська, Вінницька, Луганська	Сумська, Херсонська, Чернігівська, Харківська, Запорізька, АР Крим, Донецька	Миколаївська, Одеська, Житомирська, Кіровоградська, м. Севастополь, Дніпропетровська, м. Київ, Полтавська, Київська
2010–2012	Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська	Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Волинська	Сумська, Херсонська, Хмельницька	Миколаївська, Чернігівська, Одеська, Вінницька, Житомирська, Харківська, Луганська, Донецька, Кіровоградська	Черкаська, Запорізька, АР Крим, м. Севастополь, Дніпропетровська, м. Київ, Полтавська, Київська

Примітка: складено автором за даними [20, 21].

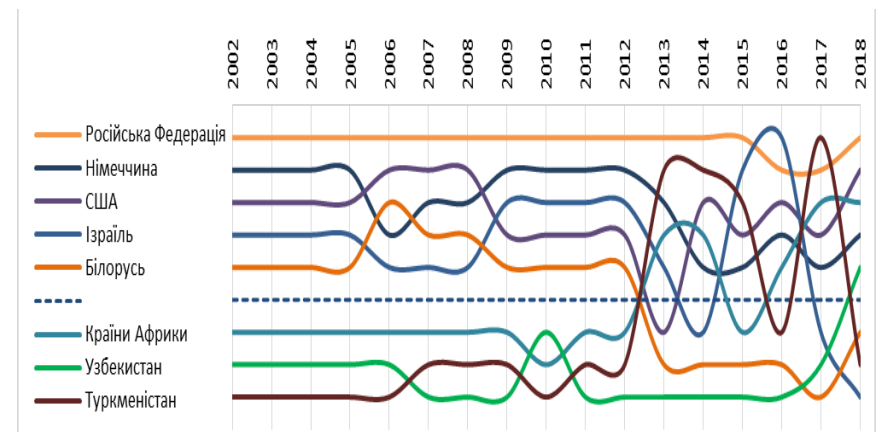

Рис. 4. Топ-5 країн-реципієнтів мігрантів з України (2002–2018)
 Примітка: складено автором за даними Державної служби статистики України [19]. Рейтинг країн сформований у порядку спадання за кількістю міждержавних мігрантів, які вибули з України. Конкретному місцю в рейтингу відповідають лише верхні п'ять позицій на графіку щорічно. Пунктирна лінія відділяє їх від країн, які входять до топ-5 у інші роки.

Множина векторів спрямування міжнародних мігрантів включає всі континенти та десятки країн світу. При цьому очевидно є спрямованість міграційних потоків переважно у країни з вищим рівнем життя та у країни близького зарубіжжя. Так, основ-

ними країнами спрямування міжнародних мігрантів у 2002–2012 рр., поряд з Російською Федерацією та Білоруссю, незмінно були Німеччина, США та Ізраїль. Починаючи з 2013 р. до п'ятірки лідерів у різні роки додаються Туркменістан, країни Африки та Узбекистан (рис. 4).

За даними обстежень домогосподарств, ключовими країнами реципієнтами трудових мігрантів з України незмінно були Російська Федерація, Італія, Чеська Республіка та Польща. Змінювалися лише пропорції розподілу трудових ресурсів між ними (рис. 5).

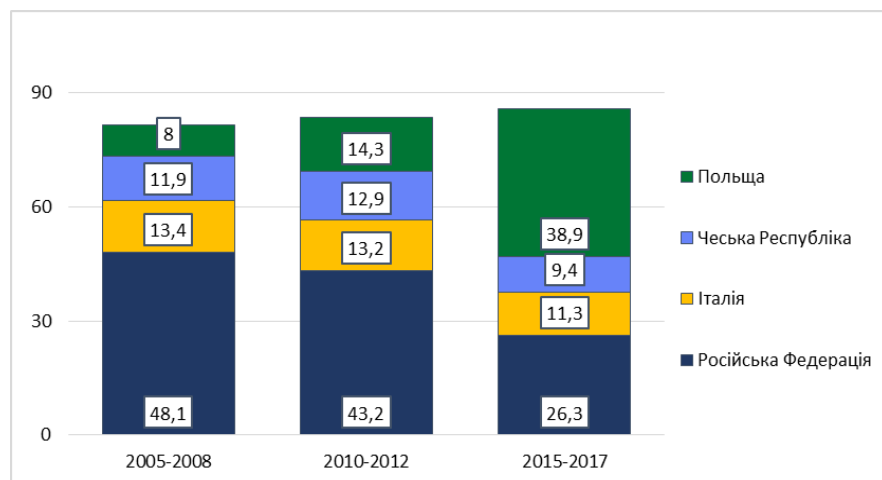

Рис. 5. Основні вектори спрямування трудових мігрантів за країнами перебування, %

Примітка: складено автором за даними [20–22].

У 2015–2017 рр. закономірно істотно скоротилася кількість поїздок до Російської Федерації (зважаючи на згадану вище військову агресію), натомість різко зросла трудова міграційна активність до Польщі. Так, українці отримали 85% (із 660 тис.) дозволів на проживання, виданих у Польщі у 2017 р. [2]. Загалом, впродовж трьох обстежених періодів частка трудових мігрантів у цих чотирьох країнах складала більше 80% від загальної кількості. Найближчими до них, хоча й зі значним відривом, були Угорщина у 2005–2008 (3,2%), Іспанія у 2010–2015 (4,5%) та США у 2015–2017 (1,8%). Відтак, найбільш привабливими для українців виявилися країни близького зарубіжжя та країни з вищим рівнем

розвитку і кращими умовами життя та працевлаштування. Цікава особливість сучасних міграційних потоків з України полягає у тому, що для трудової міграції до Росії характерним є циркулярний характер. Водночас трудові мігранти в ЄС намагаються закріпитися у цих країнах на постійній основі та перевезти до них свої родини [15].

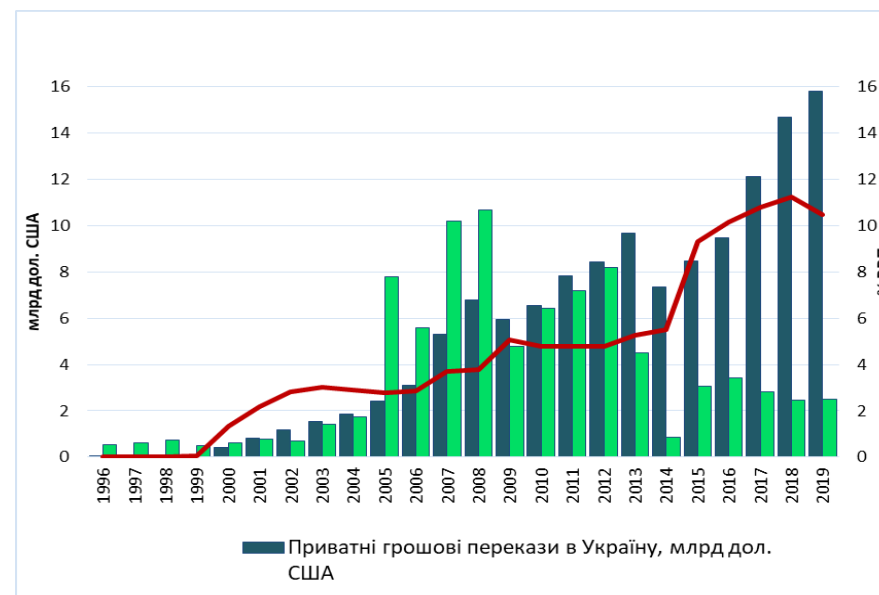

Рис. 6. Обсяг приватних грошових переказів та прямих іноземних інвестицій в Україну (1996–2019)

Примітка: складено автором за даними *The World Bank* [24] та *Macrotrends* [25]. Дані про обсяги прямих іноземних інвестицій у 2019 р. наводяться за джерелом [26].

Грошові перекази трудових мігрантів є відчутним джерелом валютних надходжень до України. В складних економічних умовах 1990-х років вони забезпечили виживання багатьох українських сімей. Дані Світового банку засвідчують постійне зростання обсягів приватних грошових переказів в Україну (рис. 6). За винятком 2009 та 2014 рр., коли відбулося їхнє скорочення, що можна пов'язати зі складними економічними та політичними умовами. Водночас, зменшення приватних грошових надходжень в Україну було не настільки відчутним, як зменшення обсягів прямих іно-

земних інвестицій у ці роки. За словами голови НБУ Якова Смоля, таке зростання пояснюється «збільшенням кількості трудових мігрантів і покращенням економічного стану країн, куди прямують українські мігранти» [27].

Роль грошових переказів в економіці України, поряд з абсолютними значеннями, ілюструють дані про їхню частку у ВВП країни. Так, у 2018 р. обсяг грошових переказів в Україну з-за кордону Світовий банк оцінив у більш ніж 14 млрд дол., що склало понад 11% ВВП. Тому ігнорувати роль цього показника в економіці країни не випадає. Привертає увагу і той факт, що впродовж останніх восьми років разуче зростає різниця між обсягами приватних грошових переказів та обсягами прямих іноземних інвестицій в Україну.

Досліджуючи тему міжнародної міграції, важко оминати увагою доробок сучасних дослідників, які спростовують міграційні міфи. Одним із таких руйнівників міфів є Хейн де Хаас. На прикладі азійських та африканських країн він спростував поширене твердження про те, що грошові перекази мігрантів витрачаються на помітне або продуктивне споживання та непродуктивні інвестиції і приводять до пасивної та небезпечної залежності від цих переказів [28, с. 1274–1275]. Утім, наявна статистика по Україні свідчить про те, що грошові перекази з-за кордону рідко використовуються на ведення бізнесу. Більше того, за даними Міжнародної організації з міграції, основну частину «з'їдають» заощадження (42%) та споживчі витрати (25%) [29, с. 20]. Згідно результатів обстежень домогосподарств, у структурі витрат головними статтями використання коштів були: задоволення щоденних потреб, придбання товарів довготривалого використання та придбання або реконструкція житла (рис. 7).

Варто відмітити, що у домогосподарств, які отримують грошові надходження з-за кордону, зменшується гранична схильність до інвестицій у освіту. Тобто на освіту вони витрачають менше від кожної додаткової одиниці доходу. Отже зростання надходжень навряд чи підвищуватиме попит на освіту в Україні [10, с. 43].

Попри невтішні тенденції переважного «проїдання» грошових переказів, отриманих від мігрантів, оптимізм вселяє висновок академіка Лібанової про те, що «кожна витрачена в Україні гривня працює на українську економіку» [5, с. 322]. Разом з тим, слід враховувати той факт, що позитивні результати масової трудової

міграції для країни-експортера можуть проявитися лише за певних політичних, економічних та соціальних обставин. Зокрема, це стосується і впливу грошових переказів мігрантів на економіку країни. Саме ці обставини і визначають, до якої міри буде реалізовано міграційний потенціал і якою мірою він докладеться до розвитку країни.

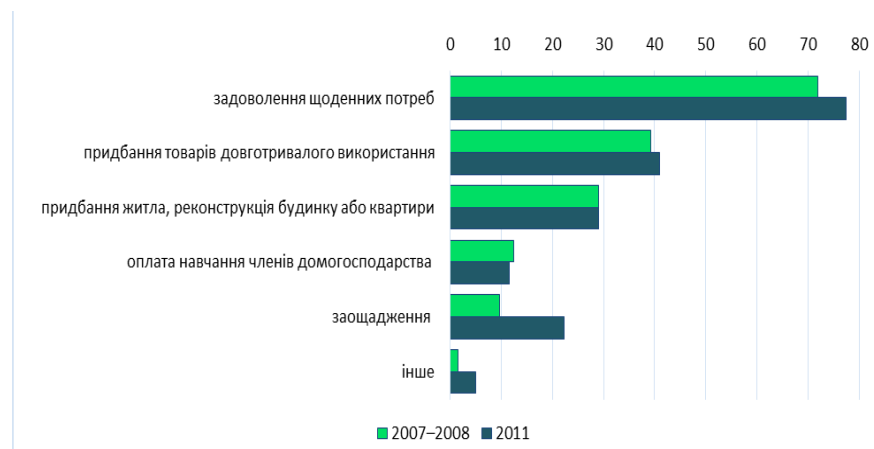

Рис. 7. Домогосподарства за напрямками використання грошової допомоги, %

Примітка: складено автором за даними [20, 21]. Передбачалося декілька варіантів відповідей.

Мотиви міграції. Впродовж перших більш ніж двадцяти років незалежності України чи не головною відмітною рисою міграції став її добровільний характер. У минуле відійшли масові міграції з політичних причин та примусові переселення [30, с. 197–203], які сотні років супроводжували історію міграцій українського населення. Ключовими мотивами міжнародної міграції стали покращення добробуту, зростання рівня заробітку, пошук шляхів самореалізації та соціального комфорту. Останніми роками важливим чинником став безвізовий режим. Водночас відродилися й політичні та військові мотиви, а саме – пов'язані з військовою агресією Російської Федерації на Сході країни та анексією Криму.

Значний відбиток на прийнятті українцями рішення стосовно праці за кордоном наклала ситуація на світовому, а зокрема на європейському, ринку праці. Наприклад, поляки, перебуваючи у пошуку кращих умов життя, гідної оплати праці та соціального

комфорту, виїздять до сусідньої Німеччини – країни, в якій можливо задовольнити їхні прагнення. У 2017 р. у Німеччині нараховувалось 235 тис. фахівців з вищою освітою польського походження – найбільша кількість серед випускників вищих закладів освіти, які народилися в інших державах [31]. Своєю чергою, польські роботодавці радо зустрічають українців, адже вони заміщують поляків, які виїхали до Німеччини. Якщо лише кілька років тому роботодавці Польщі, Чехії та Словаччини встановлювали високі вимоги до працівників, то сьогодні, зважаючи на ситуацію відтоку їхніх фахівців до більш розвинених країн, вони змушені знижувати вимоги та навіть готові навчати та перекваліфікувати працівників власним коштом впродовж 1–2 місяців. Відчуваючи брак власних кадрів, Польща вживає заходів аби залучити українських працівників, у тому числі, виховуючи наступні покоління майбутніх працівників, приваблюючи студентів стипендіями, грантами та навіть бюджетною формою навчання. На залучення українського працездатного населення працюють також підготовчі мовні курси [5, с. 317].

Слід розуміти, що часто в Україні потенційний працівник радше відмовиться від посади, що вимагає низької кваліфікації, або від такої, що не відповідає рівню його освіченості та запитам. Однак ситуація кардинально змінюється при виїзді за кордон. Там не настільки важливим стає *ким* працювати, важливо працювати *там*. Тобто для українців міграція часто виконує роль соціального ліфту та свідчить про «приналежність до окремого класу» [15]. Це знову і знову ставить перед фахівцями питання – чи самими лише економічними мотивами керуються українці, коли приймають рішення мігрувати? При цьому, певний оптимізм вселяє те, що, на думку дослідників, «ЄС вже не сприймається українцями як якесь «Ельдорадо», яке надає можливість заробити статки. Натомість українці бачать ЄС насамперед як безпечне місце, вільне від нестабільності та корупції» [32].

Освітній рівень трудових мігрантів за роки незалежності мав хвилеподібну динаміку. Для періоду до середини 1990-х характерні високі показники висококваліфікованої та інтелектуальної складової трудової міграції – до 60% трудових мігрантів мали вищу освіту. Це пов'язано зі зменшенням попиту на фахівців з вищою освітою в умовах економічної кризи [18, с. 66]. До кінця 1990-х трудова міграція охопила ширші верстви населення – показники знизились. Близьче до 2010-х – частка високоосвічених

мігрантів знову зросла й у 2014–2015 рр. становила 36% [29, с. 12; 33, с. 121].

Результати опитувань домогосподарств свідчать про значно нижчий освітній рівень трудових мігрантів порівняно з усім зайнятим населенням країни. Частка мігрантів з повною, базовою або неповною вищою освітою у періоди опитувань коливалась у межах 30–34% (рис. 8).

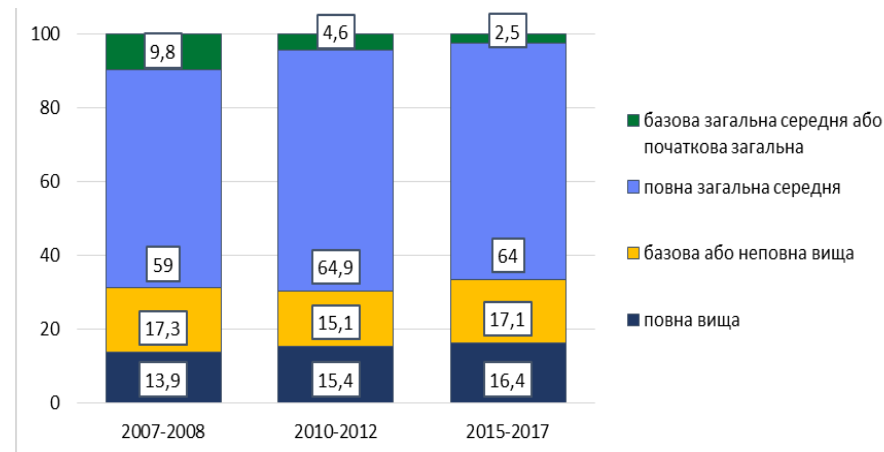

Рис. 8. Рівень освіти трудових мігрантів з України
Примітка: складено автором за даними [20–22].

Як видно з графіка, теза, яка зокрема лунає у ЗМІ, про те, що з України виїздять переважно фахівці з вищою та середньою освітою, є справедливою. Але чи можна це вважати достатнім індикатором у країні, де «прийнято» здобувати вищу освіту? Станом на 2014 р. Україна входила до першої десятки країн світу за рівнем охопленості населення вищою освітою з показником у 76% [34]. У 2017–2018 навчальному році цей показник становив 82% [35, с. 6]. Відповідно наявні дані свідчать про те, що середній житель України за рівнем освіти перевершує жителя такої країни як Велика Британія або Німеччина [35, с. 5]. Та чи відповідає це дійсності? Адже якість української освіти та її відповідність запитам ринку праці продовжує викликати сумніви.

Разом з тим, однією з ключових проблем сучасності для країн, що розвиваються, в тому числі й для України, є інтелектуальна міграція. Слід зауважити, що підходить до визначення поняття

«інтелектуальний мігрант» дещо різняться, проте спільним моментом є включення до цієї категорії науковців, тобто кандидатів та докторів наук. Ймовірно це пов'язано з наявністю та доступом до відповідних статистичних даних. Отож, згідно найбільш поширеного підходу, офіційна статистика наводить такі дані (рис. 9).

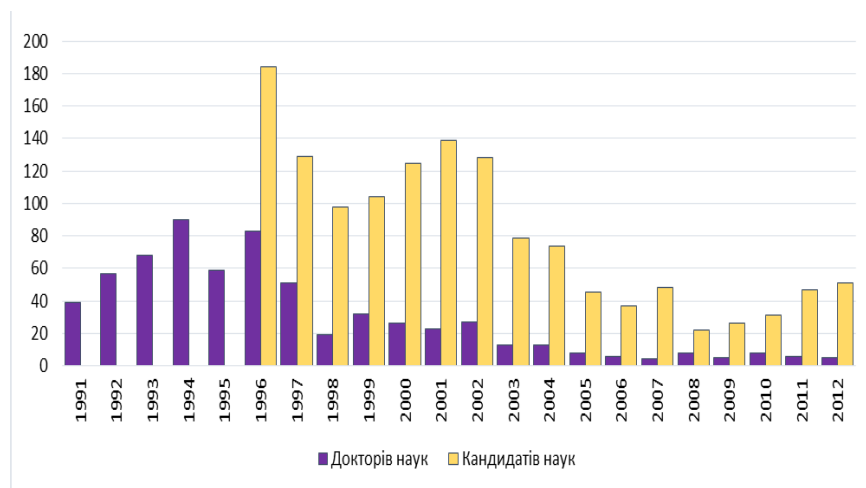

Рис. 9. Чисельність науковців, які виїхали за кордон (1991–2012), осіб

Примітка: складено автором за даними CEDOS з посиланням на Державну службу статистики України [36, с. 27]. Дані про чисельність кандидатів наук, які виїхали за кордон у 1991–1995 роки відсутні.

З діаграми видно, що обсяги міждержавної міграції науковців хоч і значні, проте абсолютно не відповідають істерії, яку часом розганяють ЗМІ, говорячи про тисячі кандидатів та докторів наук, які щорічно виїждять за кордон. Це однак не применшує вагомості втрат. Адже за цими, на перший погляд невеликими, цифрами стоїть руйнація наукових шкіл, порушення тягlosti розвитку науки та незворотна втрата інтелектуальної еліти України. В умовах, коли не відбувається циркуляції наукових кадрів, а лише їхній відтік за кордон, така ситуація набуває загрозливого характеру.

З розвитком цифрової економіки трансформується як поняття «інтелектуальний мігрант», так і чинники інтелектуальної міграції. До когорти інтелектуалів нині незмінно включають фахівців ІТ-сфери. Кремнієва долина з інтелектуальним центром у Стен-

фордському університеті та Сіетл, як осередок діяльності корпорації Microsoft, притягують найкращі кадри з усього світу. Не є винятком й українці, які створюють там свої відомі на весь світ стартапи, наприклад PayPal. Розвинені країни зацікавлені у залученні висококласних фахівців із технічною освітою, науковими ступенями тощо. Красномовною у цьому контексті є ілюстрація до одного з номерів «The Economist», на якій зображено літак, що везе мізки до США під заголовком «Give me your scientists...» [37]. Зауважимо, що коли у випадку з науковцями можна говорити про неповноту статистичних даних, то тут статистична інформація взагалі відсутня. Разом з тим, фахівці Центру економічної стратегії зазначають, що Україна посідає перше місце за кількістю працівників у галузі ІТ у Східній Європі. Середній мігрант цієї галузі – це молодий фахівець віком 21–30 років [38]. Для більшості потенційний рівень доходів не є вирішальним у прийнятті рішення про виїзд.

Ресурси ІТ-мігрантів формуються дистанційною зайнятістю. Адже на сучасному етапі розвитку технологій відпадає гостра потреба фізичної присутності висококваліфікованих фахівців, відповідно й зміни місця їхнього проживання або виїзду за кордон. Можна залишатись у країні походження і при цьому працювати на роботодавців та компанії інших країн (це яскраво підтвердили останні події, пов'язані з карантинними обмеженнями у всьому світі). Більше того, можна навіть знайти переваги у тому, щоб залишатись в Україні з відповідною вартістю життя, отримувати заробітну плату рівня розвинених країн. Однак у всі часи інтелектуали шукали шляхів реалізації та можливості забезпечити для себе та своїх родин соціальний комфорт, гідні умови життя та головне – безпеку. Тому робота вітчизняних висококваліфікованих фахівців у закордонних компаніях без зміни місця проживання є супутнім до інтелектуальної міграції явищем та часто стає її передумовою.

Висновки. Згідно визначених кількісних та якісних критеріїв дослідження обґрунтовано основні риси трудової міграції, а також здійснено порівняння з міжнародною міграцією з України загалом за основними джерелами та векторами спрямування. По-перше, головною особливістю міграції з незалежної України став її масовий характер. По-друге, трудові міграційні потоки формувалися переважно західними регіонами, у той час як основними донорами міжнародних мігрантів були м. Київ та східні регіони.

По-третє, трудові мігранти тяжіли до країн близького зарубіжжя та до країн з вищим рівнем життя, як-то Польща, Італія, Чеська Республіка. Для міжнародних мігрантів це – США, Ізраїль та Німеччина, трудова міграція до яких становила менше 2%. У обох випадках серед лідерів є Російська Федерація, проте абсолютне значення кількості мігрантів до цієї країни значно скоротилося в останні роки, що є закономірним, зважаючи на військову агресію на сході України та анексію Криму Російською Федерацією. Сучасна ситуація на світовому ринку праці сформувала таку особливість трудової міграції як затребуваність українських мігрантів, до прикладу у Польщі, де роботодавці створюють умови для ширшого залучення працівників з України. По-четверте, відбувається постійне зростання обсягів приватних грошових переказів в Україну та їхньої ролі в економіці порівняно з прямими іноземними інвестиціями. Однак переважне витрачання цих надходжень на задоволення щоденних потреб та придбання товарів довготривалого використання, разом зі зменшенням граничної схильності до інвестицій у освіту дещо нівелює потенційний економічний ефект. По-п'яте, якщо для початку періоду незалежності притаманним був добровільний характер міграцій, а мотивами були покращення добробуту, зростання рівня заробітку, пошук шляхів самореалізації та соціального комфорту, то в останні роки поряд з ситуацією на світовому ринку праці та безвізовим режимом додаються, характерні для попередніх хвиль, політичні і військові мотиви – війна на Сході та анексія Криму. По-шосте, змін зазнає освітній рівень трудових мігрантів, який був високим у перші роки незалежності та починаючи з кінця 2000-х. По-сьоме, сучасна інтелектуальна міграція набуває нових рис, формуючи, зокрема, клас мігрантів-інтелектуалів галузі ІТ.

Важливо усвідомлювати, що у сучасному світі явище міграції є неминучим. Тому державну політику доцільно зосереджувати на пом'якшенні можливих негативних наслідків та зменшенні масштабів незворотної міграції. Сьогодні ця рекомендація доречна як ніколи. Світова криза, викликана пандемією Covid-19, набуває нових ознак. Закриті кордони та припинені міжнародні пасажирські авіаперевезення – нова і не типова для глобалізованого світу реальність. Це створює перед владними структурами спокусу скористатися ситуацією, щоб штучно утримувати українських громадян в Україні, наприклад, висуваючи свої вимоги до країн призначення трудової міграції. Та не варто забувати, що

трудова міграція як мінімум зменшує навантаження на економіку країни, адже не всі зайняті за кордоном будуть працювати вдома.

Зважаючи на те, що високі показники економічного зростання не обов'язково забезпечують скорочення масштабів міграції, все ж варто враховувати, що сприятливий економічний, соціальний та політичний клімат можуть сформувати середовище, в якому вповні проявлятимуться позитивні результати міграції – від можливості адекватного використання грошових переказів до розвитку соціального капіталу, розширення світогляду та імпорту ціннісних орієнтирів з розвинених країн. Забезпечення високих стандартів рівня життя, соціальних благ, можливості реалізувати інтелектуальний потенціал – хороший привід змінити рішення і таки залишитися в Україні, або навіть повернутися сюди. Та слід пам'ятати, що, в першу чергу, люди мають право і свободу обирати місце проживання та працевлаштування.

1. United Nations Human Rights: URL: <https://www.ohchr.org>.
2. World Migration Report 2020. Geneva: 2019. XVI+477 p.
3. IOM. Global Migration Indicators 2018: Insights from the Global Migration Data Portal. 2018. 63 p.
4. Pisarevskaya A., Levy N., Scholten P., та ін. Mapping migration studies: An empirical analysis of the coming of age of a research field. *Migration Studies*. 2019. P. 1–27. doi: <https://doi.org/10.1093/migration/mnz031>.
5. Libanova E. Labour migration from Ukraine: Key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*. 2019. Vol. 12, No. 1. P. 313–328. doi: <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2019/12-1/19>.
6. Позняк О.В. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2. С. 169–182. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2016.02.169>.
7. Malynovska O. International Migration of the Ukrainian Population Since Independence: *Migration from the Newly Independent States. Societies and Political Orders in Transition* / за ред. L. M. Denisenko M., Strozza S. Springer, Cham, 2020. P. 169–185. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-030-36075-7_8.
8. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2018. 396 с.
9. Петроє О.М., Васильєв В.Т. Міжнародна трудова міграція: аналіз ситуації та наслідків для України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*. 2015. № 4. С. 93–100.

10. Ukrainian Migration to the European Union: Lessons from Migration Studies / за ред. О. Fedyuk, M. Kindler. IMISCOE Research Series, 2016. x+230 p. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-41776-9_1.
11. Vollmer B.A. Ukrainian Migration and the European Union: Dynamics, Subjectivity, and Politics. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016. 194 p.
12. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ: НІСД, 2018. 472 с.
13. Риндзак О.Т. Державна міграційна політика в контексті пріоритетів національної безпеки України. *Економіка України*. 2016. № 12 (661). С. 72–81.
14. Малиновська О.А. Перекази мігрантів з-за кордону: обсяги, канали, соціально-економічне значення: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2014. 60 с.
15. Єлісеєва Л.В. Роль соціального капіталу в економічному розвитку. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2019. 356 с.
16. Майданік І.П. Сучасні риси висококваліфікованої міграції в Україні та світі: основні тенденції та структура. *Україна: аспекти праці*. 2018. № 2. С. 43–49.
17. Вавилова І.Б., Ісакова Н.Б., Олійник М.В., та ін. Інтелектуальна еміграція українських вчених на початку XXI століття. *Наука та інновації*. 2016. № 12(6). С. 15–36. doi: <https://doi.org/10.15407/scine12.06.014>.
18. Дідківська Л.В. Причини і наслідки інтелектуальної міграції в Україні. *Економіка України*. 2020. № 3. С. 65–76. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.03.065>.
19. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
20. Лібанова Е.М., Власенко Н.С., Григорович Н.В. та ін. Зовнішня трудова міграція населення України. Київ: 2009. 119 с.
21. Лібанова Е.М., Власенко Н.С., Сенік І.В. та ін. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні. Будапешт: МОП, 2013. 96 с.
22. Державна служба статистики України. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Київ, 2017. 36 с.
23. Міграційний профіль України за 2018 рік. ДМСУ, 2019. 94 с.
24. The World Bank. URL: <https://www.worldbank.org>.
25. Macrotrends. URL: <https://www.macrotrends.net>.
26. У Нацбанку порахували прямі іноземні інвестиції за 2019 рік. URL: https://www.dt.ua/ECONOMICS/u-nacbanku-porahuvai-pryami-inozemni-investiciyi-za-2019-rik-337549_.html (дата звернення: 19.05.20).

27. Виступ Голови НБУ Якова Смолія під час прес-брифінгу щодо рішень з монетарної політики. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/vistup-golovi-nbu-yakova-smoliya-pid-chas-pres-brifingu-schodo-rishen-z-monetarynoi-politiki> (дата звернення: 23.04.20).
28. Haas H. De. International Migration, Remittances and Development: myths and facts. *Third World Quarterly*. 2005. Vol. 26, No. 8. P. 1269–1284. doi: <https://doi.org/10.1080/01436590500336757>.
29. Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні. Міграція в Україні: факти і цифри. Київ: 2016. 31 с.
30. Курбет О.П. Інтелектуальна міграція з України: історико-економічний нарис. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2019. Вип. 52. С. 189–212. doi: <https://doi.org/10.15407/ingedu2019.52.189>.
31. Барановська М., Мельник О.-І. Україна у топ-5 країн, з яких висококваліфіковані кадри їдуть до Німеччини. URL: <http://4hvyliia.com/novyny-usim/ukraina-u-top-5-krain-z-iakykh-vysokokvalifikovani-kadry-idut-do-nimechchynu-infohrafika.html>.
32. Jaskułowski, K. Book Review: Bastian A. Vollmer, Ukrainian Migration and the European Union: Dynamics, Subjectivity, and Politics. *Political Studies Review*. 2017. Vol. 15, No. 4. С. 663. doi: <https://doi.org/10.1177/1478929917714961>.
33. Населення України. Трудова еміграція в Україні / за ред. Е.М. Лібанова, О.В. Позняк, О.А. Малиновська. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. 233 с.
34. Охопленість українців вищою освітою становить 76% - Інститут демографії | УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/1023767-ohoplennya-naselennya-ukrajini-vischoyu-osvitoju-standovit-76-institut-demografiji.html> (дата звернення: 09.06.20).
35. Грішем Д., Амбас Д. та ін. Дослідження сфери освіти в Україні: до більшої результативності, справедливості та ефективності. 2019. 33 с.
36. Світящук І., Стадний Є. Академічна міграція. ЦЕДОС, 2014. 31 с.
37. Economics focus - Give me your scientists... *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2009/03/05/give-me-your-scientists> (дата звернення: 09.06.20).
38. Піонтківська І., Яблоновський Д., Руда Ю. та ін. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити: Аналітична записка. 2018. 50 с.

References

1. United Nations Human Rights. (n.d.). Retrieved from <https://www.ohchr.org>.

2. World Migration Report 2020. (2019). Geneva. Retrieved from www.iom.int/wmr.
3. IOM. (2018). Global Migration Indicators 2018: Insights from the Global Migration Data Portal. Retrieved from www.iom.int.
4. Pisarevskaya, A., Levy, N., Scholten, P., & Jansen, J. (2019). Mapping migration studies: An empirical analysis of the coming of age of a research field. *Migration Studies*, (August), 1-27. doi: <https://doi.org/10.1093/migration/mnz031>.
5. Libanova, E. (2019). Labour migration from Ukraine: Key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*, 12(1), 313-328. doi: <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2019/12-1/19>.
6. Pozniak, O.V. (2016). Evaluation of consequences of external labour migration in Ukraine. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 2, 169-182. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2016.02.169> [in Ukrainian].
7. Malynovska, O. (2020). International Migration of the Ukrainian Population Since Independence. In L. M. Denisenko M., Strozza S. (Ed.), *Migration from the Newly Independent States. Societies and Political Orders in Transition* (pp. 169-185). Springer, Cham. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-030-36075-7_8.
8. Ukrainian society: the migration measurement. (2018). Kyiv: In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. Retrieved from https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf [in Ukrainian].
9. Petroe, O.M., & Vasiliev, V.T. (2015). International labour migration: analysis of the situation and consequences for Ukraine. *Visnik Nacional'noi akademii derzhavnogo upravlinnâ pri Prezidentovi Ukraini - Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 4, 93-100 [in Ukrainian].
10. Fedyuk, O., & Kindler, M. (Eds.). (2016). Ukrainian Migration to the European Union: Lessons from Migration Studies. IMISCOE Research Series. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-41776-9_1.
11. Vollmer, B.A. (2016). Ukrainian Migration and the European Union: Dynamics, Subjectivity, and Politics. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
12. Malynovska, O.A. (2018). Migration Policy: Global Context and Ukrainian Realitie. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
13. Ryndzak, O.T. (2016). State's migratory policy in the context of priorities of Ukraine's national security. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 12(661), 72-81 [in Ukrainian].
14. Malynovska, O.A. (2014). Privat remittances from abroad: volume, channels, socio-economic significance. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
15. Yelisieieva, L.V. (2019). The role of social capital in economic development. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting [in Ukrainian].

16. Maidanik, I.P. (2018). Current features of highly skilled migration in Ukraine and in the world: major trends and structure. *Ukraina: aspekty pratsi - Ukraine: aspects of labor*, 2, 43-49 [in Ukrainian].
17. Vavylova, I.B., Isakova, N.B., Oliinyk, M.V., Sayenko, Yu.I., Troyan, V.M. (2016). Intellectual emigration of Ukrainian researchers at the beginning of the 21st century. *Nauka innov. - Sci. innov.*, 12(6), 15-36. doi: <https://doi.org/10.15407/scine12.06.014> [in Ukrainian].
18. Didkivska, L.V. (2020). Causes and consequences of intellectual migration in Ukraine. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 3, 65-76. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.03.065> [in Ukrainian].
19. State Statistics of Ukraine. (n.d.). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
20. Libanova, E.M., Vlasenko, N.S., Hryhorovych, N.V., Solop, A.V., Kobrians'ka, N.O., Bohoieva, N.A., ... Malynovska, O.A. (2009). External Labour Migration of Ukrainian Population. Kyiv. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ztm.htm [in Ukrainian].
21. Libanova, E.M., Vlasenko, N.S., Senyk, I.V., Solop, A.V., Kobrians'ka, N.O., Neverovs'ka, L.A., ... Malynovska, O.A. (2013). Report on methodology, organization and results of the modular sample survey on labour migration in Ukraine. Budapest: ILO. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ztm.htm [in Ukrainian].
22. State Statistics of Ukraine. (2017). External Labour Migration of Population (according to the results of the modular sample survey). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm [in Ukrainian].
23. Ukraine migration profile 2018. (2019). Retrieved from https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2018.pdf [in Ukrainian].
24. The World Bank. (n.d.). Retrieved from <https://www.worldbank.org>.
25. Macrotrends. (n.d.). Retrieved from <https://www.macrotrends.net>.
26. The National Bank has calculated foreign direct investment in 2019. (2020, February 4). Retrieved from https://www.dt.ua/ECONOMICS/unacbanku-porahuvali-pryami-inozemni-investiciyi-za-2019-rik-337549_html [in Ukrainian].
27. Speech of NBU Chairman Yakiv Smoliiy during a press briefing on monetary policy decisions. (2018). April 23, 2020. Retrieved from <https://bank.gov.ua/news/all/vistup-golovi-nbu-yakova-smoliya-pid-chas-pres-brifingu-schodo-rishen-z-monetarnoyi-politiki> [in Ukrainian].
28. De Haas, H. (2005). International Migration, Remittances and Development: myths and facts. *Third World Quarterly*, 26(8), 1269-1284. doi: <https://doi.org/10.1080/01436590500336757>.
29. International Organization for Migration (IOM) Ukraine. (2016). Migration in Ukraine: facts and numbers. Kyiv. Retrieved from

- http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf [in Ukrainian].
30. Kurbet, O. (2019). Intellectual migration from Ukraine: a historical and economic essay. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy - History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, 52, 189-212. doi: <https://doi.org/10.15407/ingedu2019.52.189> [in Ukrainian].
 31. Baranovs'ka, M., & Mel'nyk, O.-I. (2019). Ukraine is in the top-5 countries from which highly qualified personnel go to Germany. Retrieved from <http://4hvylia.com/novyny-usim/ukraina-u-top-5-krain-z-iakykh-vysokokvalifikovani-kadry-idut-do-nimechchyny-infohrafika.html> [in Ukrainian].
 32. Jaskułowski, K. (2017). Book Review: Bastian A. Vollmer, *Ukrainian Migration and the European Union: Dynamics, Subjectivity, and Politics*. *Political Studies Review*, 15(4), 663. doi: <https://doi.org/10.1177/1478929917714961>.
 33. Libanova, E.M., Pozniak, O.V., & Malynovska, O.A. (Eds.). (2010). *The population of Ukraine. Labor emigration in Ukraine*. Київ: Ін-т демографії та соціаль'них досліджен' ім. М.В. Птухы НАН Украйны [in Ukrainian].
 34. The coverage of Ukrainians with the higher education is 76% - Institute of Demography | UNIAN. (2014). June 9, 2020. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/1023767-ohoplennya-naselennya-ukrajini-vischoyu-osvitoyu-standovit-76-institut-demografiji.html> [in Ukrainian].
 35. Gresham, J., Amba, D., & others. (2019). Research in the field of education in Ukraine: to greater efficiency, fairness and efficiency. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf> [in Ukrainian].
 36. Svitashchuk, I., & Stadny, Ye. (2014). *Academic migration*. Kyiv: CEDOS [in Ukrainian].
 37. Economics focus - Give me your scientists... (2009). *The Economist*. Retrieved June 9, 2020. Retrieved from <https://www.economist.com/finance-and-economics/2009/03/05/give-me-your-scientists>.
 38. Piontkivska, I., Yablonovsky, D., Ruda, Yu., Hamaniuk, O., Prokhorov, B., & Vasylieva, A. (2018). *How many Ukrainians have departed and what can be done about this: Analytical notes*. Retrieved from <https://ces.org.ua/migration/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 1 червня 2020 р.